

**YUQORI SINIF O'QUVCHILARIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING
DIFFERENSIYALASHUVI: PSIXOLOGIK OMILLAR VA RIVOJLANISH
DINAMIKASI**

Aralova Elnora Yashin qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-kurs magistranti

UDK: 37.015.3:159.9.072

Annotatsiya. *Mazkur maqolada umumta'lim maktablarining yuqori sinf o'quvchilarida shaxslararo munosabatlarning differensiyalashuvi jarayoni kompleks psixologik yondashuv asosida tahlil etiladi. Tadqiqotda o'smirlik davrining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, xususan, shaxsning o'zini anglash darajasi, emotsional sohadagi o'zgarishlar, mustaqillikka intilish va tengdoshlar bilan o'zaro ta'sir mexanizmlari chuqur yoritilgan. Shuningdek, temperament, xarakter, introversiya-ekstraversiya kabi individual psixologik farqlar hamda emotsional intellekt darajasining shaxslararo munosabatlar shakllanishi va differensiyalashuviga ta'siri ilmiy jihatdan asoslab beriladi.*

Maqolada shaxslararo munosabatlarning selektivlik xususiyati, ya'ni o'quvchilarning ijtimoiy aloqalarni tanlash va differensiyalash jarayoni rivojlanish dinamikasi nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Shu bilan birga, ijtimoiy muhit omillari – oila, maktab va tengdoshlar guruhining roli ham alohida e'tiborga olinadi. Tadqiqot natijalari yuqori sinf o'quvchilarida kommunikativ kompetensiya va ijtimoiy moslashuv darajasi ortishi bilan shaxslararo munosabatlar yanada sifat jihatidan chuqurlashib borishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *shaxslararo munosabatlar, differensiyalashuv, o'smirlik davri, psixologik omillar, emotsional intellekt, ijtimoiy moslashuv, kommunikativ kompetensiya*

Аннотация. *В данной статье процесс дифференциации межличностных отношений у учащихся старших классов рассматривается на основе комплексного психологического подхода. В исследовании подробно анализируются социально-психологические особенности подросткового возраста, включая развитие самосознания личности, изменения в эмоциональной сфере, стремление к самостоятельности и механизмы взаимодействия со сверстниками. Особое внимание уделяется влиянию индивидуально-психологических характеристик, таких как темперамент, черты характера, интроверсия и экстраверсия, а также уровню эмоционального интеллекта на формирование и дифференциацию межличностных отношений.*

В статье раскрывается селективный характер межличностных взаимодействий, отражающий процесс выбора и структурирования социальных связей учащимися в динамике их развития. Также рассматривается роль социальных факторов, включая влияние семьи, школьной среды и группы сверстников. Результаты исследования показывают, что повышение уровня коммуникативной компетентности и социальной

адаптации способствует углублению и качественному изменению межличностных отношений.

Ключевые слова: *межличностные отношения, дифференциация, подростковый возраст, психологические факторы, эмоциональный интеллект, социальная адаптация, коммуникативная компетентность*

Abstract. *This article explores the process of differentiation of interpersonal relationships among senior secondary school students through a comprehensive psychological approach. The study examines the socio-psychological characteristics of adolescence, including the development of self-awareness, emotional changes, the desire for independence, and patterns of peer interaction. Particular attention is given to the influence of individual psychological traits such as temperament, character, introversion–extroversion, as well as the level of emotional intelligence on the formation and differentiation of interpersonal relationships.*

The paper highlights the selective nature of interpersonal interactions, emphasizing how students consciously or unconsciously choose and structure their social connections over time. In addition, the role of key social environments—family, school, and peer groups—is analyzed as a significant factor in shaping these relationships. The findings suggest that higher levels of communicative competence and social adaptability contribute to the deepening and qualitative transformation of interpersonal relationships.

Keywords: *interpersonal relationships, differentiation, adolescence, psychological factors, emotional intelligence, social adaptation, communicative competence.*

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxs rivoji masalasi nafaqat bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, balki o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik kamolotini ta'minlash bilan ham uzviy bog'liq hisoblanadi. Ayniqsa, umumta'lim maktablarining yuqori sinf o'quvchilari o'rtasida shakllanadigan shaxslararo munosabatlar tizimi ularning kelgusidagi ijtimoiy faolligi, kasbiy yo'nalishi va shaxs sifatida shakllanishida muhim determinant sifatida namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, shaxslararo munosabatlarning differensiyalashuvi jarayoni ijtimoiy psixologiya fanining dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi [1].

O'smirlik davri inson ontogenezing murakkab bosqichlaridan biri bo'lib, unda shaxsning o'zini anglash jarayoni keskin faollashadi, ichki "Men" konsepsiyasi shakllanadi va ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqalar yangi bosqichga ko'tariladi. Aynan shu davrda o'quvchilar tengdoshlar bilan munosabatlarga alohida ahamiyat bera boshlaydi, bu esa ijtimoiy aloqalarning strukturaviy jihatdan murakkablashuvi va selektivlik darajasining ortishiga olib keladi [2]. Natijada, shaxslararo munosabatlar oddiy muloqotdan murakkab, ko'p qatlamli ijtimoiy tizimga aylanadi.

Shaxslararo munosabatlarning differensiyalashuvi jarayoni o'z mohiyatiga ko'ra individning ijtimoiy aloqalarni tanlash, baholash va tartibga solish qobiliyatining rivojlanishi bilan izohlanadi. Bu jarayon davomida o'quvchilar yaqin do'stlar, tanishlar va ijtimoiy masofa saqlanadigan shaxslar o'rtasida ongli ravishda farqlashni boshlaydi, bu esa ijtimoiy

identifikatsiya va individuallashtirish jarayonlari bilan chambarchas bog'liq holda kechadi [3]. Shu bilan birga, differensiyalashuv nafaqat munosabatlar sonining o'zgarishi, balki ularning sifat jihatidan chuqurlashuvi bilan ham tavsiflanadi.

Mazkur jarayonga ta'sir etuvchi omillar orasida individual psixologik xususiyatlar alohida o'rin tutadi. Jumladan, temperament tipi, xarakter xususiyatlari, introversiya-ekstraversiya darajasi hamda emotsional intellekt ko'rsatkichlari o'quvchilarning muloqot uslubi va ijtimoiy aloqalar tizimini belgilab beradi [4]. Masalan, yuqori emotsional intellektga ega o'quvchilar boshqalarning hissiyotlarini to'g'ri ang'lay olish va empatik munosabat o'rnatish orqali barqaror va chuqur ijtimoiy aloqalarni shakllantirishga moyil bo'ladi.

Bundan tashqari, shaxslararo munosabatlarning differensiyalashuvi tashqi ijtimoiy muhit ta'sirida ham shakllanadi. Oila muhiti, maktabdagi psixologik iqlim va tengdoshlar guruhi o'quvchilarning ijtimoiy tajribasini boyituvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'ladi. Xususan, maktab muhitida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, sinf jamoasining ijtimoiy-psixologik holati hamda kommunikativ faoliyatning tashkil etilishi shaxslararo aloqalarning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi [5].

Hozirgi globallashtirish va raqamli kommunikatsiya sharoitida o'quvchilarning o'zaro munosabatlari an'anaviy shakllardan sezilarli darajada farq qilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar va virtual muloqot vositalari shaxslararo aloqalarning yangi ko'rinishlarini yuzaga keltirib, differensiyalashuv jarayonini yanada murakkablashtirmoqda. Bu holat esa mazkur muammoni zamonaviy ilmiy yondashuv asosida chuqur o'rganishni talab etadi.

Shu asosda, mazkur tadqiqotning maqsadi yuqori sinf o'quvchilarida shaxslararo munosabatlarning differensiyalashuvi jarayonini psixologik omillar va rivojlanish dinamikasi nuqtai nazaridan kompleks tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot vazifalari sifatida o'smirlik davrining psixologik xususiyatlarini aniqlash, individual farqlarning ta'sirini baholash hamda ijtimoiy muhit omillarining rolini ochib berish belgilandi.

1. Shaxslararo munosabatlar differensiyalashuvining nazariy mohiyati. Shaxslararo munosabatlar ijtimoiy psixologiyaning markaziy tushunchalaridan biri bo'lib, u individlarning o'zaro ta'siri, hissiy aloqalari va kommunikativ jarayonlarini o'z ichiga oladi. Mazkur munosabatlarning differensiyalashuvi esa shaxsning ijtimoiy aloqalarni tanlash, ularni baholash va tartibga solish qobiliyatining rivojlanishi bilan tavsiflanadi, bu jarayon esa ijtimoiy tajribaning ortishi bilan bevosita bog'liq [1].

Differensiyalashuv jarayoni o'z mohiyatiga ko'ra selektivlik fenomeni bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bunda o'quvchi ijtimoiy muhitdagi barcha individlar bilan bir xil darajada aloqa o'rnatmaydi, balki o'z ehtiyojlari, qadriyatlarini va psixologik xususiyatlariga mos keluvchi shaxslarni tanlaydi [2]. Shu tariqa, munosabatlar tizimi ichki strukturalashuvga uchraydi va ierarxik shaklga ega bo'ladi.

2. O'smirlik davrida differensiyalashuvning psixologik asoslari. Yuqori sinf o'quvchilari o'smirlik davrining yakuniy bosqichida bo'lib, bu davr shaxs rivojlanishining eng dinamik va ziddiyatli bosqichlaridan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda shaxsning o'zini

anglash jarayoni faollashib, ichki refleksiya kuchayadi va "Men" konsepsiyasi shakllanadi [2].

O'smirlik davrida tengdoshlar bilan munosabatlar yetakchi faoliyatga aylanadi, bu esa ijtimoiy aloqalarning sifat jihatdan o'zgarishiga olib keladi. O'quvchilar o'zaro muloqotda nafaqat emotsional yaqinlik, balki qadriyatlar, qiziqishlar va dunyoqarashlar o'xshashligini ham muhim mezon sifatida baholay boshlaydi, bu holat esa differensiyalashuv darajasining ortishiga xizmat qiladi [3].

Shuningdek, ushbu davrda kuzatiladigan emotsional beqarorlik va o'zini tasdiqlashga intilish o'quvchilarning ijtimoiy aloqalarini qayta ko'rib chiqishiga sabab bo'ladi. Natijada, ayrim munosabatlar mustahkamlanadi, boshqalari esa asta-sekin yo'qoladi.

3. Individual psixologik xususiyatlarning ta'siri. Shaxslararo munosabatlarning differensiyalashuvi jarayonida individual psixologik xususiyatlar muhim determinant sifatida namoyon bo'ladi. Jumladan, temperament tipi shaxsning muloqotga kirishish tezligi, emotsional reaktivligi va ijtimoiy faolligini belgilaydi [3].

Masalan, sangvinik tipdagi o'quvchilar ijtimoiy jihatdan faol bo'lib, keng doiradagi aloqalarni oson shakllantiradi, holbuki melanxolik tip vakillari tor, ammo chuqur va barqaror munosabatlarni afzal ko'radi. Shu bilan birga, introversiya va ekstraversiya darajasi ham differensiyalashuv xarakteriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, chunki ekstravertlar ko'proq ijtimoiy aloqalarga intilsa, introvertlar selektivlikni yuqori darajada namoyon etadi [4].

Bundan tashqari, shaxsning motivatsion sohasi, ehtiyojlar tizimi va qadriyat yo'nalishlari ham ijtimoiy aloqalarni tanlash jarayonida muhim rol o'ynaydi.

4. Emotsional intellekt va kommunikativ kompetensiyaning roli. Zamonaviy psixologik tadqiqotlarda emotsional intellekt tushunchasi shaxslararo munosabatlarning samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Emotsional intellekt o'z ichiga hissiyotlarni anglash, boshqarish va boshqalarning emotsional holatini to'g'ri talqin qilish qobiliyatlarini qamrab oladi [4].

Yuqori darajadagi emotsional intellektga ega o'quvchilar ijtimoiy vaziyatlarni adekvat baholay oladi, konfliktlarni konstruktiv yo'l bilan hal qiladi hamda empatiya asosida chuqur munosabatlar o'rnatadi. Bu esa ularning shaxslararo munosabatlarida sifat jihatidan differensiyalashuvni kuchaytiradi.

Kommunikativ kompetensiya esa muloqot jarayonida til vositalaridan samarali foydalanish, ijtimoiy rollarni to'g'ri bajarish va turli kommunikativ strategiyalarni qo'llash qobiliyatini anglatadi. Ushbu kompetensiya rivojlangan o'quvchilar ijtimoiy muhitga tez moslashadi va turli guruhlar bilan samarali aloqalar o'rnatadi [5].

5. Ijtimoiy muhit va guruhij jarayonlar. Shaxslararo munosabatlarning differensiyalashuvi nafaqat individual, balki ijtimoiy omillar ta'sirida ham shakllanadi. Oila muhiti shaxsning dastlabki ijtimoiylashuv makoni sifatida uning muloqot uslubi va emotsional reaksiyalarini shakllantiradi.

Maktab esa ijtimoiy tajriba kengayadigan muhit bo'lib, bu yerda o'quvchi turli rollarni sinab ko'radi va o'z ijtimoiy o'rnini aniqlaydi. Sinf jamoasida shakllanadigan ijtimoiy

statuslar, norasmiy liderlik va guruh ichidagi munosabatlar tizimi differensiyalashuv jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi [6].

Tengdoshlar guruhi ayniqsa muhim bo'lib, u o'quvchilarning qadriyatlarini, xulq-atvori va muloqot uslubini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

6. Differensiyalashuvning rivojlanish dinamikasi. Yuqori sinf o'quvchilarida shaxslararo munosabatlar differensiyalashuvi bosqichma-bosqich rivojlanadi. Dastlabki bosqichda munosabatlar nisbatan yuzaki va situativ xarakterga ega bo'lsa, keyingi bosqichlarda ular selektivlik asosida chuqurlashadi [6].

Rivojlanish jarayonida o'quvchilar o'z ijtimoiy aloqalarini qayta ko'rib chiqadi, muhim va ahamiyatsiz munosabatlarni ajratadi hamda barqaror do'stlik aloqalarini shakllantiradi. Bu jarayon shaxsning ijtimoiy yetuklik darajasi ortib borayotganidan dalolat beradi.

Yuqori sinf o'quvchilarida shaxslararo munosabatlarning differensiyalashuvi o'smirlik davrining psixologik xususiyatlari, individual farqlar va ijtimoiy muhit omillari bilan uzviy bog'liq holda shakllanadigan murakkab jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonda selektivlikning ortishi natijasida o'quvchilarning ijtimoiy aloqalari strukturaviy jihatdan tartiblanib, sifat jihatidan chuqurlashadi.

Shuningdek, emotsional intellekt va kommunikativ kompetensiyaning rivojlanganligi munosabatlarning barqarorligi va samaradorligini ta'minlovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois, ta'lim jarayonida o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik rivojiga yo'naltirilgan yondashuvlarni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – Москва: Аспект Пресс, 2018.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – Санкт-Петербург: Питер, 2009.
3. Айзенк Г.Ю. Структура личности. – Москва: Эксмо, 2017.
4. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. – Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2020.
5. Мудрик А.В. Социальная педагогика. – Москва: Академия, 2016.
6. Қодиров Б. Педагогик психология. – Тошкент: Ўқитувчи, 2015.
7. Ғозиев Э.Ғ. Психология. – Тошкент: Ўқитувчи, 2010.
8. Давлетшин М.Г. Umumiy psixologiya. – Тошкент: Universitet, 2012.
9. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. – Тошкент: Fan, 2018.
10. Santrock J.W. Adolescence. – New York: McGraw-Hill Education, 2019.
11. Hurlock E.B. Developmental Psychology: A Life-Span Approach. – New York: McGraw-Hill, 2017.
12. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – New York: Bantam Books, 2005.